

I S S N 0569-9746

ANADOLU ARAŐTIRMALARI

*JAHRBUCH FUR KLEINASIATISCHE
FORSCHUNG*

İSTANBUL 2017

Anadolu araştırmaları = Jahrbuch für Kleinasiatiscbe forschung.--İstanbul : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1955-

c.: resim, Őekil; 24 cm.

Yılda bir sayı.

ISSN 0569-9746

Elektronik ortamda da yayınlanmaktadır:

<http://dergipark.gov.tr/iuanadolu>

1. ARKEOLOJİ – TÜRKİYE. 2. ARKEOLOJİK ARAŐTIRMALAR – SÜRELİ YAYINLAR.

**ANADOLU ARAŐTIRMALARI dergisi hakemli bir dergi olup,
yılda bir kez yayınlanmaktadır.**

Telif Hakları Kanunu çerçevesinde makale sahipleri ve Yayın Kurulu'nun izni olmaksızın hiçbir Şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz. Yazıların bilim, dil ve hukuk açısından sorumluluğu yazarlarına aittir.

Yayın Sahibi:

İstanbul Üniversitesi

Yayın Sahibi Temsilcisi:

Prof. Dr. Hayati DEVELİ
Edebiyat Fakültesi Dekanı

Sorumlu Müdür:

Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR

İletişim:

Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Posta Adresi: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Anadolu Araştırmaları Dergisi
Ordu Cad. No: 196, 34459 Laleli/İstanbul
e-posta: anadolarastirmalari@istanbul.edu.tr
Tel: 0(212) 440 00 00 / 15929

BASKI-CİLT

Kültür Sanat Basımevi
www.kulturbasim.com
Sertifika No: 22032

Dergi Sorumlusu

Prof. Dr. Mustafa H. SAYAR

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Mustafa H. SAYAR
Prof. Dr. Güler ÇELGİN
Prof. Dr. Mahmut KARAKUŞ
Prof. Dr. Şevket DÖNMEZ
Doç. Dr. Erkan KONYAR
Yrd. Doç. Dr. Meltem DOĞAN-ALPARSLAN
Yrd. Doç. Dr. Emre ERTEN

Hakem Kurulu

Prof. Dr. Kamil Levent ZOROĞLU (Batman Üniversitesi)
Prof. Dr. Stephan KROLL (Ludwig Maximilians Universität- Emeritus)
Prof. Dr. Kemalettin KÖROĞLU (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Özdemir KOÇAK (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Necmi KARUL (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Andreas SCHACHNER (Deutsches Archäologisches Institut)
Doç. Dr. Ferit BAZ (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Haluk SAĞLAMTİMUR (Ege Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Meltem DOĞAN ALPARSLAN (İstanbul Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Metin ALPARSLAN (İstanbul Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Selim Ferruh ADALI (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Gürkan ERGİN (İstanbul Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Aliye EROL ÖZDİZBAY (İstanbul Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ali ÇİFÇİ (Marmara Üniversitesi)

Yayına Hazırlayanlar

Prof. Dr. Mustafa H. SAYAR
Doç. Dr. Erkan KONYAR
Uzm. Dr. Can AVCI

Sayı Editörleri

Doç. Dr. Erkan KONYAR
Uzm. Dr. Can AVCI

ANADOLU ARAŐTIRMALARI 20, 2017

Yeniden Bařlarken

Anadolu Araştırmaları Dergisi kimi kesintiler olmakla birlikte 1955 yılından bu yana İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakóltesi tarafından yayınlanmaktadır. Amacı; 1915 yılından beri Eskiçağ derslerinin verildiği İstanbul Üniversitesi'nde Eskiçağ Dönemi kültürleri üzerine çalışan bilim insanlarının Anadolu ve yakın çevresinde oluşan uygarlıklara ait taşınır ve taşınmaz kültür varlıkları ve bölgelerarası kültürel ilişkiler üzerinde yaptıkları yorumların bilim dünyasının değerlendirmesine aktarılmasıydı. Kronolojik olarak da Eski Önasya kültürlerini inceleyen disiplinlerin dikkate aldığı milattan önceki yüzyıllardan Klasik Eskiçağ kültürlerinin ilgi alanına giren dönemleri ve Geç Antik Çağ'ın ve dolayısıyla Eskiçağ'ın bitimi olarak tanımlanan MS 6. yüzyılın sonuna kadar uzanan süreci kapsamaktadır. Dergi'de bu kriterleri taşıyan arkeoloji, filoloji, epigrafi ve nümizmatik alanlarındaki çalışmalarla bu dönemlerin tarihi coğrafyasını konu alan yazılara da yer verilmektedir.

Anadolu Araştırmaları Dergisi bazı sayılarını "Armağan Kitabı" niteliğinde yayınlamıştır. 1965 yılında yayınlanan 2. sayısı 1961 yılında hayatını kaybeden ve Dergi'nin kurucusu olan Eski Önasya Dilleri ve Kültürleri alanında çalışan dilbilimci, tarihçi Helmut Theodor Bossert'e ithaf edilmiştir. Yine 1996 yılında yayımlanan XVI. sayısı Prof. Dr. Afif Erzen'e sunulan yazılardan oluşmaktadır.

Dergi'nin 1976 ile 2006 yılları arasında yayınlanan sayılarında başta Hitit ve Urartu dönemleri olmak üzere Anadolu yerel halklarına ait kültür varlıkları ile Anadolu'da başta İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakóltesi ve diğer üniversitelerin öğretim üyeleri tarafından yapılan kazı ve araştırmaların buluntularının değerlendirilerek bilim dünyasına tanıtıldığı görülmektedir.

Bossert'ten sonra Dergi'nin yayın kurulunu oluşturan ve yayına hazırlayan Edebiyat Fakóltesi'nin tüm öğretim üyelerine değerli hizmetleri ve verdikleri büyük emek için burada bir kez daha teşekkür ederken Anadolu Eskiçağ Tarihi araştırmalarının farklı disiplinlerde gelişerek ilerlemesinde

büyük katkısı bulunan ve artık maalesef aramızda olmayan değerli Eskiçağ araştırmacıları, yol gösterici bilim insanları Prof. Dr. Uluę Bahadır Alkım'ı, Prof. Dr. Afif Erzen'i, Prof. Dr. Mustafa Kalaç'ı, Prof. Dr. Oktay Akřit'i ve otuz yıla yakın bir süre Dergi'nin redaksiyon çalışmalarını üstlenen değerli bilim insanı, Önyasya dilleri uzmanı, dilbilimci, tarihçi ve her yönden çok kıymetli bir önder olan Prof. Dr. Ali M. Dinçol'u bir kez daha rahmetle anarken değerli hatıraları önünde saygıyla eğiliyoruz. Halen hayatta olan ve yayın kuruluna önceki yıllarda büyük katkılarda bulunmuş olan tüm öğretim üyelerimize de sağlıkla uzun bir ömür dilerken değerli katkıları ve emekleri için tekrar çok teşekkür ediyoruz.

Dergi'nin bu yıldan başlayarak yayınlanacak olan yeni sayılarına Anadolu ve çevre kültürlerinin Eskiçağ dönemleriyle ilgilenen tüm yerli ve yabancı meslektaşlarımızı değerli çalışmalarının sonuçlarını ve yorumlarını içeren makaleleriyle bu sayıda belirtilen yayın ilkeleri çizgisinde katkıda bulunmaya saygılarımızla davet ediyoruz.

Anadolu Araştırmaları Dergisi Yayın Kurulu

İÇİNDEKİLER

Urartu Krallığı'nda Hayvancılığın Soyo Ekonomik Açıdan Önemi Haluk SAĞLAMTİMUR.....	1-16
New Observations of the Doğubayazıt Rock-cut Tomb Erkan KONYAR	17-35
The Early Neo-Assyrian Provincial Army of Güzāna Miklós KERESKES	37-76
The Role of The Enslaved Populations in The Urartian Settlement Policy Can AVCI.....	77-90
Urartu Kralı Minua'ya Ait Aznavurtepe Kalesi Yazıtı ve Bu Yazıtta Geçen É Yapısı Üzerine Bazı Tespitler Kenan IŞIK	91-104
Bathonea. A Site That Never Existed Oğuz TEKİN.....	105-114
Urartu Krallığı'nın İlk Devlet Yatırımı Sardurburç Yapısı Işığında Urartu Taş Ocakçılığına İlişkin Gözlemler Rıfat KUVANÇ.....	115-134
Rethinking: On The Urartian Ivory Artefacts Esra ALP	135-159

URARTU KRALI MİNUA'YA AİT AZNAVURTEPE KALESİ YAZITI VE BU YAZITTA GEÇEN É YAPISI ÜZERİNE BAZI TESPİTLER

Kenan IŞIK*

Keywords: É building, Aznavurtepe Fortress, Susi Temple Courtyard, Inscribed Column Bases, Minua.

The inscriptions found at Patnos/Aznavurtepe Fortress, which was built during the reigns of Urartian kings Ishpuini (830-820 BC) and his son Minua (810-785/80 BC), write that gates of Haldi and a fortress were built there. It is interesting that these inscriptions on the walls of the square-plan temple does not mention the construction of any other buildings. At this point, my re-reading of an inscription from the reign of Minua, which is known to come from Patnos (Aznavurtepe), and which is now at Van Museum, unlike former transcriptions indicates that an É building was also constructed in this fortress. Which architectural building was described by the É (building) Sumerogram, which is encountered particularly in early periods of the Urartu Kingdom, is open for debate. An important part of these inscriptions were carved on round column bases, and some were carved on rectangular building stones. Inscribed column bases recording the construction of an É building and the inscription that I re-transcribed has made it clear that there was an É building at the fortress. This É building was a square-plan temple room and its courtyard to the front, as in the example of temple of Haldi and its courtyard at Arinberd Fortress.

Anahtar Kelimeler: É yapısı, Aznavurtepe Kalesi, Susi Tapınağı Avlusu, Yazıtlı Sütun Kaideleri, Minua.

Urartu kralları İşpuini (MÖ 830-820) ve sonrasında oğlu Minua (MÖ 810-785/80) dönemlerinde inşa edilen Patnos/Aznavurtepe Kalesi'nden çıkan yazıtlarda burada Tanrı Haldi kapıları ve bir kale inşa edildiği belirtilmiştir. Buradaki kare planlı tapınak duvarlarında yer alan yazıtlarda başka da bir yapı inşasından söz edilmemesi ilginç bir durumdur. Bu noktada Van Müzesi'nde bulunan ve Patnos (Aznavurtepe) menşei olduğu bilinen kral Minua dönemine ait bir yazıt üzerinde yaptığım yeniden okuma ile daha önceki transkripsiyonların aksine bu kalede bir É yapısı da inşa edildiği anlaşılmıştır. Urartu Krallığı'na ait özellikle erken dönem yazıtları üzerinde geçen É (yapı) sümerogramı ile tam olarak hangi mimari yatırımın tarif edildiği konusu tartışmalıdır. Bu yazıtların önemli bir kısmı yuvarlak formulu sütun kaidesi bir kısmı ise dikdörtgen şeklindeki yapı taşlarına işlenmiştir. Van Müzesi'nde É yapısının inşasını konu edinen Aznavurtepe kökenli yazıtlı sütun kaideleri ve yeniden transkripsiyonumu yaptığım yazıtla beraber söz konusu kalede bir É yapısının olduğu netlik kazanmıştır. Bu yapı (É) Arinberd Kalesi Haldi tapınağı ve avlusu örneğinde olduğu gibi Aznavurtepe Kalesi kare planlı tapınak odası ve önünde uzanan tapınak avlusuydu.

* Dr. Kenan Işık, Van Arkeoloji Müzesi Van/Türkiye, e-mail: ke_nan123@hotmail.com

Van Müzesi, dünyada Urartu yazıtları bakımından en zengin koleksiyona sahip müze özelliğini taşımaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren önceleri depo şeklinde, 1972 yılından itibaren ise müze binasında toplanan yazıtlar başta Van olmak üzere çevre yerlerden buraya taşınmıştır. Bu yazıtlar içinde önemli bir grubu Ağrı ili, Patnos ilçesinden getirilen yazıtlar oluşturmaktadır. Söz konusu yazıtların önemli bir kısmı Patnos ilçe merkezinin 2 km. kuzeybatısında bulunan Aznavurtepe Kalesi'nden getirilmiştir. Aznavurtepe Kalesi, Aladağlar dağ sırasının Patnos Ovası'na uzandığı doğal bir teppe üzerine inşa edilmiştir (Fig.1). Kale'deki ilk inşa girişiminin Urartu Kralı İşpuini (MÖ 830-820) tarafından başlatıldığı buradan ele geçen ve şu an Van Müzesi'nde bulunan taş bir kaide üzerindeki yazıttan bilinmektedir (CTU I: A 2-10). Kale'de 1961-63 yılları arasında Prof. Dr. Kemal Balkan başkanlığında yapılan kazılarda bir tapınak odası (Urartuca adı susi) ve bağlantılı mekânlarla birlikte kaleyi saran dış surun önemli bir kısmı açığa çıkarılmıştır (Balkan 1960: 131-158; Balkan 1964: 235-24). Bu kazılarda keşfedilen yazıtlara göre kalenin asıl Urartu Kralı İşpuini oğlu Minua tarafından büyütülerek geliştirildiği saptanmıştır.

Van Müzesi'ne getirilen Patnos kökenli Urartu yazıtları içinde bazalt bir blok dikkat çekicidir. Van Müzesi'nde 38.1.2 envanter numaralı yazıt Urartu Kralı Minua'ya (MÖ 810-785/80) ait bir inşa yazıtıdır. Yazıt 1953 yılında Dr. Werner Kündig tarafından Ağrı ili, Patnos ilçesindeki eski ilçe mezarlığında fotoğraflanmış (Fig.2) ve Rudolf Werner tarafından yayınlanmıştır (Werner 1954: 96-97). Müze envanter defterinde getiriliş tarihi 1938 yılı şeklinde verilen bu yazıtın yayınlardaki takibi yapıldığında, 1960 yılların başlarında Patnos'taki ilçe mezarlığından Van Müzesi'ne getirildiği anlaşılmaktadır¹. Yazıt bu mezarlığa büyük bir ihtimalle 2.5 km batısında bulunan Aznavurtepe Kalesi'nden taşınmıştır. Nitekim Aznavurtepe'de kazı çalışması yapan Balkan da bu yazıtın Patnos mezarlığında bulunduğunu ve üzerindeki yazıttan Aznavurtepe Kalesi'ne ait olduğunu bildirmiştir (Balkan 1960: 140-141).

¹ Van Müzesi'nde bulunan Urartu yazıtları ile ilgili Hulin'in 1957 verilerine dayanan yayınında söz konusu yazıtın bu tarihte Van Müzesi'ne teslim edilmediği anlaşılmaktadır (Hulin 1958: 235-244). Bundan sonra Güterbock ise 1961 yılında Van Müzesi'ne yaptığı ziyarette Patnos yazıtının müzedeki varlığından söz etmektedir (Güterbock 1963: 271).

Yazıtın olduğu taşın özellikle sol, sağ ve alt kenarlarının önemli bir kısmı kırık vaziyettedir (Fig.3). Yazıt halihazırda 55.5 cm yüksekliğinde, 70 cm genişliğinde ve 70 cm kalınlığa sahiptir. Dikdörtgen formda yapıldığı anlaşılan blok Urartu'dan sonraki bir dönemde kırılarak özellikle alt kısmına yuvarlak bir form verilmiştir. Böylece sütun kaidesi olarak kullanılması amaçlanmış olmalıdır. Taşın önemli bir özelliği de yazıt metninin olduğu yüzde tüm kenarları dolaşan 2 cm'lik derinlikte bir çerçevenin yapılmış olmasıdır. Bu uygulama mimariye dönük olup burada yazıt metninin taş duvar örgüsünde öne çıkması başka bir deyişle dikkat çekmesi amaçlanmış olmalıdır. Bu bölgen düzeltilmiş bir yüzüne 5.5 cm'lik aralıklarla birbirinden çizgilerle ayrılmış 8 sıradan oluşan bir yazıt metni işlenmiştir (Fig.4). Konusu itibariyle bir inşa metni olan bu yazıtın 3. sırasında kırık olan kısımda inşa edilen yapı adı yer almıştır. Burası önemli bir ayrıntıdır. Çünkü yazıtın hangi yapıya atfen yazıldığı bu satırda belirtilmiştir. Kırık olan bu kısım Werner tarafından É.GAL "kale" şeklinde tamamlanmıştır (Werner 1954: 96-97). Bu tamamlama Werner'den sonraki tüm Urartu yazıt korpuslarında olduğu gibi yer almıştır (HchI: 135; UKN II: 375; KUKN: 113; CTU I: A 5-39). Fakat yazıtın 3. sıradaki başlangıç kısmı incelendiğinde burada dikey bir çivi işaretinin yarısından itibaren kırıldığı görülmektedir (Fig.6). Bu dikey çivi işareti burada sonu yatay bir çivi işareti ile biten É.GAL logogramının olmadığını göstermektedir. Bunun yerine É sümerogramı geçmektedir.

 É.GAL "Kale"

 É "Yapı"

Buna göre Patnos/Aznavurtepe yazıtı şöyle transkripsiyon ve tercüme edilebilir.

- 1 [Dḫal-di-ni-ni u]š-ma-a-ši-i-ni
- 2 [m̄m̄i-nu-a-še m̄iṣ-pu]-ú-i-ni-ḫi-ni-še
- 3 [i-ni É] ši-di-iṣ-tú-ni
- 4 [ba-du-ú-si-e] Dḫal-di-ni-ni
- 5 [al-su-ši-ni] m̄m̄i-nu-ú-a-ni
- 6 [m̄iṣ-pu-ú-i-ni-e]-ḫi MAN tar-a-i-e
- 7 [MAN al-su-ni MAN^{KUR} bi]-a-i-na-ú-e
- 8 [a-lu-si^{URU}tu-u]š-ṣ-pa-a-e' [URU]

1-4. Tanrı Haldi'nin gücü sayesinde, İşpuini oğlu Minua, bu yapıyı? mükemmel bir şekilde inşa etti.

4-8. Tanrı Haldi'nin büyüklüğü sayesinde, İşpuini oğlu Minua güçlü kral, büyük kral, Biaini ülkesi kralı, krallar kralı, Tuşpa şehrinin efendisi(dir).

Burada neden böyle bir okuma hatası yapıldığı bir başka deyişle kırık olan kısım incelenmeden neden É.GAL (kale) sümerogramı şeklinde çeviri yapıldığı sorusu önemlidir. Bunun cevabı ise gayet basittir. Çünkü burada yıllardır süregelen bir alışkanlık olan fotoğraftan yazıt okuma yapılmıştır. Werner'in Kündig tarafından kendisine verilen fotoğraftan yaptığı transkripsiyon tüm yazıt korpuslarında değişmeden yerini almıştır. Aslında Aznavurtepe Kalesi hafiri Balkan, yazıttaki işaretlerin büyüklüğünü göz önünde bulundurarak kırık olan kısmın É şeklinde okunabileceğini belirtmiştir. Bununla birlikte Balkan, Werner'in É.GAL önerisine de sıcak bakmaktadır. Balkan, aynı yazısında yazıtta É sümerogramı olması halinde bunun Aznavurtepe'de keşfedilen kare planlı tapınağa ait bir inşaat yazıtı olabileceğini ifade etmiştir (Balkan 1960: 141). Balkan, burada kare planlı odayı kastetmektedir. Fakat durum biraz daha karışık görünmektedir. Nitekim Aznavurtepe menşeli yine Minua'ya ait 3 adet yuvarlak formlu sütun kaidesi üzerindeki birbirini tekrarlayan yazıtlarda da É inşasından söz edilir (CTU I: A 5-55A²; CTU I: A 5-55C; CTU I: A 5-55D). Bu kaideler Van Müzesi'nde 38.1.3 (Fig.8), 38.1.4 (Fig.9), 38.1.5 (Fig.10) envanter numaraları ile yer almaktadır. Bu durum Balkan'ın iddia ettiği É=kare tapınak (susı) eşitlemesini mimari açıdan geçersiz kılmaktadır. Konuyu daha iyi anlamak için É'nin Urartu yazıtlarında kullanımı ve mimari de hangi birime veya yatırıma karşılık geldiğini analiz etmek gerekir.

² Van Müzesi'nde bulunan bu yazıtlı sütun kaidesinin geliş yeri Salvini tarafından Van ili, İpek yolu ilçe sınırları içinde yer alan Voskepağ (Eskipağ/Beşçatak) Mahallesi olarak gösterilmiştir. Buna karşın Van Müzesi kayıtlarına göre kaide Patnos ilçesi, Ziyarettepe (Aznavurtepe) mevkiinden getirilmiştir. Nitekim bu kaide müzedeki bir diğer Aznavurtepe yazıtlı kaidesi (CTU I: A 5-55C) ile hem ölçü hem de tipolojik olarak uyum sağlamaktadır. Son olarak müze envanter defterinde Salvini'nin bahsettiği söz konusu yazıtlı kaidenin (CTU I: A 5-55A) Patnos ilçesinde Aznavurtepe Kalesi'nin önündeki düz arazide yer aldığı bir fotoğraf mevcuttur. Siyah-beyaz fotoğrafta Patnos ve Malazgirt ilçeleri arasında uzanan Kartavin Dağı'nın güney ucu görülmektedir (Fig.5).

Mezopotamya çivi yazıtı geleneğinde olduğu gibi Urartu yazıtlarında da É sümerogramı çoğunlukla bir yapı adının önünde determinatif olarak kullanılmıştır³. Bunun yanında özellikle Urartu erken dönem yazıtlarında É sümerogramının tek başına geçtiği yazıtlar görülür (CTU II: 407-409) Bunlar arasında Urartu Kralı İşpuini ile başlayan oğlu Minua ve I. Argiştî döneminde (MÖ 785/80-756) devam eden yuvarlak formlu sütun kaideler üzerindeki yazıtlar önemli bir grubu oluşturur. Bu kaideler tek merkezde birbirinin dublikati olan yazıtlar şeklinde ve aynı ölçülere sahip birden fazla kaide şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu duruma en iyi örnekler İşpuini'ye ait Zıvıstan (CTU I: A 2-2A-B-C-D-F-G), Aşağı Anzaf (CTU I: A 2-7A-B, A 2-8), Minua'ya ait Aznavurtepe (CTU I: A 5-55A; CTU I: A 5-55C; CTU I: A 5-55D), I. Argiştî'ye ait Arinberd (CTU I: A 8-23A-B-C-D) yazıtlı sütun kaideleridir. Bunlar içinde sadece Arinberd (Urartuca Ereboni) Kalesi'nde bulunan yazıtlı kaideler *in-situ* durumda ele geçmiştir. Bu kaideler üzerindeki yazıtlarda geçen “ini É zaduni=bu yapıyı inşa etti” ifadesinden yola çıkılarak kaidelerin bulunduğu Arinberd Sütunlu Salon'un Urartular tarafından É olarak tanımlandığı sonucu çıkmaktadır. Fakat Yukarı Anzaf Kalesi kazılarında 15. No'lu Salon (Büyük Kabul Salonu) olarak tanımlanan mekânda bulunan 5 adet sütun kaidesi üzerindeki Minua'ya ait yazıtlarda “...ini É.GAL šidiuštuni badusie=...bu kaleyi mükemmel bir tarzda inşa etti” ifadesi geçmektedir (Belli 2009: 457). Bu örnek sütunlu salon=É eşitlemesini zora sokar. Bir başka deyişle sütunlu salonların iki farklı sümerogramla tanımlanmaları, olayı daha problemli hale getirmektedir. Yukarı Anzaf örneği Urartu yazıtlarında É ve É.GAL'in birbirinin muadili şeklinde kullanıldığı fikrini akıllara getirebilir. Fakat É ve É.GAL'in beraber geçtiği 3 adet Urartu inşa yazıtında her iki ifadenin iki ayrı mimari birimi tanımlamak için kullanıldığı görülür. Bu anlamda Yukarı Anzaf 15. Nolu sütun kaideleri yazıtları söz konusu kaideler içinde bir istisnai durum oluşturabilir.

³ É sümerogramının Urartuca yapı adlarında determinatif olarak kullanılması ile ilgili örnek olarak Ésusi (kare tapınak), Éari (depo odası), Éašihusi (ziyafet salonu?), Ébarzudibiduni (?), Éadunusini (?), Ésirhanini (?) gibi yapı adları verilebilir. (CTU II: 11, 35, 69, 64, 181-182,184)

É ve É.GAL'in beraber geçtiği yazıtlar içinde Başbulak (CTU I: A 5-26) ve Gusak (CTU I: A 5-36) yazıtlarının geldikleri Urartu merkezleri bilinmemektedir. Bunun yanında Arinberd Kalesinde hem É hem de É.GAL inşasını işleyen birbirinin dublikatı iki yazıt bulunmuştur (CTU I: A 8-18, A 8-19). *Insitu* durumda olmayan her iki yazıtın başlangıcında “ini” (bu) işaret zamiri kullanılarak Tanrı Haldi için bir É inşasının yapıldığı bildirilmektedir. Dolayısıyla yazıtlar sözü edilen É yapısının duvarında veya hemen yakınında bulunmaktaydı. Tanrı Haldi'ye atfen yapıldığı için söz konusu yapı bir kutsal alandı. Bu noktada Arinberd kazılarında Hovhannisyan tarafından açığa çıkarılan ve Haldi tapınağı olarak adlandırılan bir mekân mevcuttur (Hovhannisyan 1961: 52-55, Fig.25a). Söz konusu tapınağa sütunlu bir salondan sonra ulaşılmaktaydı (Fig.7). Bu tapınağın solundaki duvarda *insitu* halde bulunan bir yazıtta sadece É binasının inşasından söz edilmektedir (CTU I: A 8-24). Bu yazıtta da Tanrı Haldi adına “bu” É yapısının inşa edildiği bildirilmiştir. Burada É tanımı ile Haldi tapınağının kastedildiği yazıt ve arkeolojik konteksin uyumundan anlaşılmaktadır (Fig.7). Böylece Arinberd'te Haldi tapınağına açılan ve tapınak avlusu⁴ olarak tanımlanan yerde bulunan ve üzerlerinde “ini É zaduni=bu yapıyı inşa ettim” ifadelerinin geçtiği yazıtlı sütun kaidelerinde geçen “yapı” ifadesinin de Tanrı Haldi tapınak kompleksini tanımladığı söylenebilir. Dolayısıyla buradan É tanımı ile sadece kare planlı tapınak değil önündeki sütunlu alanın da kastedildiği anlaşılmaktadır. Aynı durum Aznavurtepe Kalesi için de geçerlidir. İncelediğimiz yazıtta (Env. No. 38.1.2) bahsi geçen É yapısı tanımı ile Aznavurtepe'de açığa çıkarılan kare planlı tapınak kompleksi tanımlanmış olmalıdır. Böylece Aznavurtepe çevresinde bulunmuş ve üzerinde É inşası belirtilen sütun kaideleri de büyük bir ihtimalle Aznavurtepe kare planlı tapınağıyla ilişkili ön avluya aitti. Bu mekân, Balkan'ın Aznavurtepe kare tapınağının önünde yer aldığını belirttiği dikdörtgen planlı geniş avlu olmalıdır (Balkan 1964: 237). Söz konusu yazıt bu avlunun duvarında, belki de girişindeki duvarda yer alıyordu. Bu düzenleme Aznavurtepe tapınak odasını süsleyen yazıtlarda, diğer Urartu tapı-

⁴ Arinberd'te yeni dönem de yürütülen kazılarda da Haldi Tapınağı'na açılan sütunlu salon “Tapınak Avlusu (Temple Court)” olarak tanımlanmıştır (Stronach-Thrane-Goff-Farahani-Grekyan 2010: 113, Fig.9.).

nak yazıtlarında geçen “bu susi’yi inşa ettim” ifadesinin geçmemesi sorununu da açıklığa kavuşturur. Büyük bir ihtimalle bu ifadeyi kullanmaya gerek duyulmadı. Nitekim tapınak ve ön avlu/tapınak avlusu bir bütün görüldüğü için bu kompleks için É tanımlanması yapılmıştı. Bundan dolayı tapınak odası duvarı yazıtlarında ikinci defa É'nin inşası yazılmamış olabilir. Bu sebeple tapınak odasının girişindeki (CTU I: A5-37) ve iç kısmındaki yazıtlarda tapınağa atıf yapmak yerine (CTU I: A5-11A-B) herhangi bir işaret zamiri kullanılmadan Aludiri kenti (Aznavurtepe) için Tanrı Haldi kapıları (Hal-dinili KÁ) ve kale (É.GAL) inşa ettirildiği yazılmıştır.

Sonuç olarak kare tapınak ve tapınağın ön avlusu olarak tasarlanan mimari planın en azından Salvini'nin⁵ iddiasının aksine Urartu Krallığı'nın İşpuini, Minua ve I. Arğişti dönemlerini kapsayacak şekilde erken dönem Urartu yazıtlarında É olarak tanımlandığı söylenebilir. Böylece Aznavurtepe ve Arinberd dışında É ve É.GAL sümerogramlarının geçtiği Minua dönemine ait Aralık/Başbulak/Bulakbaşı ile Muradiye/Gusak (Topuzarpa) yazıtlarının ait oldukları merkezlerde de kare planlı tapınak ve tapınağın önünde sütunlu tapınak avlusu ile bir É yapısının olduğu varsayılabilir.

---

⁵ Salvini, Urartu yazıtlarında geçen É sümerogramını basit anlamda “yapı” olarak yorumlamaktadır (Salvini 2006:198). Bu iddianın Urartu'nun tüm dönemleri için geçerli olmadığı erken dönem É temalı yazıtlardan anlaşılmaktadır.

KISALTMALAR VE BİBLİYOGRAFYA

Hchl: König F.W, *Handbuch der chaldischen Inschriften*, AfO Beiheft 8, Teil I-II, Graz, 1955-1957.

CTU I: M. Salvini, *Corpus dei testi urartei, vol. I: Le iscrizioni su pietra e roccia, I Testi*, Documenta Asiana VIII, Roma: CNR Istituto di Studi sulle Civiltà dell'Egeo e del Vicino Oriente, 2008.

CTU II: M. Salvini, *Corpus dei testi urartei, vol. II: Le iscrizioni su pietra e roccia thesaurus*: Documenta Asiana VIII/I, Roma: CNR Istituto di Studi sulle Civiltà dell'Egeo e del Vicino Oriente, 2008.

KUKN: N.V. Harutyunyan, *Korpus urartskix klinoobraznyx nadpisej*, Yerevan, 2001.

UKN II = G. A. Melikişvili, *Urartaskie Kliobrazny Nadpisi II*, Moskva, 1971.
Balkan, K. 1960

“Patnos Yakınında Anzavurtepe’de Bulunan Urartu Tapınağı ve Kitabeleri”, *Anatolia 5*:
131-158.

Balkan, K. 1964

“Patnosta Keşfedilen Urartu Tapınağı ve Urartu Sarayı”, *Atatürk Konferansları I*:
235-243.

Belli, O. 2009

“2007 Yılı Yukarı Anzaf Urartu Kalesi Kazıları”, *30. Kazı Sonuçları Toplantısı I*,
(26 – 30 Mayıs 2008 Ankara) , Ankara:449-470.

Güterbock, H.G. 1963

“Urartian Inscriptions in the Museum of Van”, *Journal of Near Eastern Studies*,
Vol. 22, No. 4:268-272.

Hovhannisyan, K.L. 1961

Arin-Berd I. Arxitektura Erebuni, Yerevan.

Hulin, P. 1958

“Urartian Stones in the Van Museum”, *Anatolian Studies*, Vol. 8, Ankara: 235-244

Salvini, M. 2006

Urartu Tarihi ve Kültürü, İstanbul.

Stronach, D - Thrane H.- Goff C.- Farahani A.-Grekyan Y. 2010

“Erebuni 2008-2010”, *AJNES V/2*:99-133.

Werner, R. 1954

“Zwei urartäische Inschriften-Fragmente”, *Journal of Cuneiform Studies*, Vol. 8,
No. 3:96-97.

Fig.1- Aznavurtepe Kalesi'nden bir görünüm.

Fig.2- Kündig tarafından çekilerek Werner'e verilen Aznavurtepe Kalesi Ê yapısı yazıtı (Werner 1954: Abb.3).

Fig.3- Van Müzesi'nde bulunan Aznavurtepe Kalesi É yapısı yazıtı (Env. No. 38.1.2).

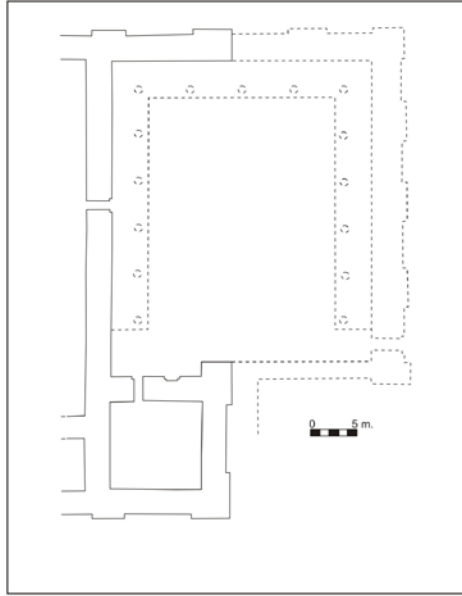
Fig.4- Van Müzesi'nde bulunan Aznavurtepe Kalesi É yapısı yazıtı (Env. No. 38.1.2).

Fig.5- Van Müzesi Envanter Defteri'nde yer alan Aznavurtepe Kalesi É yapısına ait sütun kaidesi (Env. No. 38.1.4).

Fig.6- Van Müzesi'nde bulunan Aznavurtepe Kalesi É yapısı yazıtının sol kenarındaki kırık yer (Env. No. 38.1.2).

Fig.7- Arinberd Haldi Tapınağı ve avlusunun yeniden çizilen planı (Stronach, D. - Thrane, H. - Goff, C. - Farahani, A. - Grekyan, Y. 2010: Fig.9).

Fig.8- Van Müzesi'nde bulunan Aznavurtepe Kalesi'ne ait yazıtlı sütun kaidesi (Env. No. 38.1.3).

Fig.9- Van Müzesi'nde bulunan Aznavurtepe Kalesi'ne ait yazıtlı sütun kaidesi (Env. No. 38.1.4).

Fig.10- Van Müzesi'nde bulunan Aznavurtepe Kalesi'ne ait yazıtlı sütun kaidesi (Env. No. 38.1.5).